

Muhafazakârlık Ve Reform Arasında Bir Hareket: Neolog Yahudilik

Seda ÖZMEN
Dr. İ. Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü
sadaozmen@hotmail.com

Öz

Neolog Yahudilik, 19. yüzyılda Macaristan'da gelişen ılımlı bir reform hareketidir. Alman Yahudi reform hareketinin Macar Yahudiliğine etkisiyle birlikte 19. yüzyılın başlarından itibaren Macaristan'daki cemaat örgütlenmesinde reform eğilimleri görülmeye başlamıştır. Alman reformunun Macar Yahudiliği'ne dini yenileşme konusunda özel bir program ve ideoloji sunmasına karşın, Macaristan'daki politik ve ekonomik koşulların farklılığı Neolog Yahudiliğin eşsiz karakterini şekillenmesinde etkili olmuştur. Sözcülüğünü Aaron Chorin ve Leopold Löw'ün yaptığı Neolog Yahudilik; duaların yerel dilde ve başı açık şekilde yapılmasını belirtmiş, Şabat ibadetinde orgun kullanılmasını uygun görmüş, yedi günlük yas dönemini kısaltmış ve Şabat'ta okuma-yazmaya izin vermiştir. Neolog Yahudilik 1868-69 yılları arasında toplanan Genel Yahudi Kongresinde Ortodoks Yahudilik'ten ayrılmasına rağmen aşırı reformlardan kaçınmış ve belirgin şekilde ılımlı bir yönelim benimsemiştir.

Anahtar Kelimeler: Neolog Yahudilik, Macaristan, Reform, Aaron Chorin, Leopold Löw.

A Movement between Conservatism and Reform: Neolog Judaism

Abstract

Neolog Judaism is a moderate reform movement that developed in mid-nineteenth century Hungary. With the impact of German Reform Judaism movement on Hungarian Jewry reform tendencies had already appeared in the community organizations of Hungary from the beginning of the 19th century. Although German Reform provided Hungary Jewry with an ideology and a specific program of religious innovation difference in political and economic conditions in Hungary combined to mold the unique character of Hungarian Neology. Neolog Judaism, whose leading spokesmen there were Aaron Chorin and Leopold Löw, pronounced prayer in the vernacular with an uncovered head, approved of the use of an organ on the Sabbath, curtailed the seven-day period of mourning and allowed riding and writing on the Sabbath. Neolog Judaism had separated from Orthodox Judaism at the General Jewish Congress convened in 1868-69, but refrained from introducing drastic reforms and adopted a distinctly moderate orientation.

Keywords: Neolog Judaism, Hungary, Reform, Aaron Chorin, Leopold Löw.

Giriş

Avrupa Yahudi tarihine bakıldığında dini reform hareketinin Almanya’da ortaya çıktığı ve zamanla diğer Avrupa şehirlerinde de yankı bularak Amerika’ya kadar ulaşmış olduğu görülmektedir. Bu nedenle reform denildiğinde akla ilk olarak Almanya merkezli reform hareketinin gelmesi çok doğaldır. Ancak Alman Yahudi reform ideolojisi, yayıldığı her bölgede farklı bir süreç izlemiş ve farklı bir reform anlayışı geliştirmiştir. Aynı şekilde reforma karşı direnç gösteren yeni ve farklı oluşumlar da meydana getirmiştir. Dolayısıyla bu kalabalık ortamda birbirlerinden ufak nüanslarla ayrılan benzer hareketlerin net şekilde ayrılması ve isimlendirilmesi oldukça zordur. Değişim talep eden her hareketin reformcu, değişime direnç gösteren her hareketin de Ortodoks olarak isimlendirilmesi birtakım güçlükler yaratmaktadır. Örneğin Alman, Macar ve Amerikalı Ortodokslar arasındaki farklılığa rağmen, Isaac Leser, Samson Raphael Hirsch ve Moses Sofer gibi birbirinden tamamen farklı kişilerin hepsinin birden Ortodoks olarak isimlendirilmesi kafa karıştırıcıdır. Benzer şekilde Alman Yahudi reform hareketinin etkisiyle ortaya çıkan; ancak Macaristan’ın kendi koşulları içerisinde farklı bir süreçten geçerek daha ılımlı bir çizgide ilerleyen Neolog Yahudiliğin Alman reformunun kopyası olduğunu söylemek ve reform çatısı altında onun farklılıklarını yok saymak doğru gözükmemektedir. Doğru olan, onu kendine has reform anlayışı içinde, bazılarınca muhafazakârlık olarak nitelendirilen özelliklerini de dikkate alarak, bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmektir.

Neolog Yahudilik

İngilizce’de Neology yahut Neologism¹ olarak ifade edilen ve “yeni doktrin” anlamına gelen bu kelime genel olarak 19. yüzyılda Macaristan’da ortaya çıkan ılımlı reform hareketine mensup Yahudi topluluğunu ifade etmek için kullanılmaktadır.² Bazılarına göre bu isimlendirme, hareketi reform yahut muhafazakâr hareketin basit bir devamı olmaktan kurtarıp ona nevi şahsına münhasır, yeni bir hareket vurgusu kazandırmaktadır.³ Zira Neolog hareket, onu Almanya merkezli reform hareketinin Macar kolu olmaktan ayıran hatta bazı yönleriyle muhafazakâr harekete yaklaştıran ayrıncı karakteristik özelliklere sahiptir. Almanya özellikle de Berlin reform ideolojisi, içinden çıktığı zengin ve kültürlü kentsel yapısından oldukça farklı bir sosyo-kültürel bağlamda Macaristan Yahudiliğine aktarılmış ve neticede Macaristan’ın moderniteye cevabı Berlin’den farklı olmuştur. Reform

¹ Neologism, neology: yeni kelime, yeni uydurulmuş tabir; yeni kelimeler icat etme veya kullanma; ilahiyatta veya dini düşünüşte yenilik, bid’at. Bkz. “neologist”, *Yeni Redhause Lugati*, (İstanbul: Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, 1950), s. 697.

² Ira Robinson “Neolog Judaism”, *The Cambridge Dictionary of Judaism and Jewish Culture*, (ed.), Judith R. Baskin, (New York: Cambridge University Press, 2011), s. 343.

³ Mari Rethelyi, “Hungarian Nationalism and the Origins of Neolog Judaism”, *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 18,(2014): 67.

ideolojisi, Almanya'da oynadığı tarihsel rolü burada gerçekleştirememiş ve onun Macar Yahudileri üzerindeki etkisi farklı bir sonuca yol açmıştır. Bu farklılık en belirgin haliyle Moses Mendelssohn'un Berlin cemaati ile Rabbi Moses Sofer'in Pressburg cemaatinin düşünce ve faaliyetlerinde görülmüştür. Berlin hızla girdiği modernizasyon süreci içinde gerçekleştirdiği dini reformlar neticesinde bir çekim merkezi haline gelirken, Pressburg modernizasyona karşı büyük bir direnç göstermiştir.⁴

Macaristan'ın sosyal yapısına bakıldığında iki cemaatin reform karşısında sergiledikleri farklı tutumun nedenleri daha iyi anlaşılabilir. 18. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına kadar Avusturya İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında olan Macar topraklarındaki seksen bin kadar Yahudi'nin büyük çoğunluğu kırsal kesimlerde yaşıyor ve yılın yarısından fazlasını toplumsal yaşamdan uzak geçiriyorlardı. Macaristan Almanya'dan farklı olarak bir tarım toplumuymuştu ve buradaki Yahudiler de ekonomik ve sosyal açıdan Berlin'deki mutlakiyetçi merkantilist yapıdan farklı olarak feodal şartlara bağlıydılar. Ekonomik olarak feodal düzene bağlı olan Yahudiler genellikle seyyar satıcı, (damıtma, tabaklama gibi) mal ekonomisiyle ilgili olarak tüccar ve zanaatçıydı yahut büyük cemaat Yahudilerinin ve genel kırsal nüfusun (camcı, terzi ve müzisyen gibi kişilerin) ihtiyaçlarını sağlama işiyle ilgileniyorlardı. Bu tüccar Yahudilerden bazıları, onları ürünlerini işleme ve satmaya böylece ihtiyaçlarını sağlamaya yönlendiren toprak sahiplerine doğrudan bağlıydılar. Diğerleri daha serbest şekilde kırsal kesim için ticaret yapıyordu, bu iş malikâne sahiplerinin koruması altında ve ödeme karşılığında yapılıyordu. Yahudilerin kendi aralarındaki ticari işler ise çok daha düzensiz ve çok daha az resmi yapıdaydı. Yahudi tüccarlar kendileri için mal alma ve kendi mallarını satma konusunda Yahudi seyyar satıcılara güveniyorlardı. Benzer bir ilişki büyük cemaat tüccarları ile köy tüccarları arasında da mevcuttu. 19. yy.ın başlarına kadar bir Yahudi ticaret sınıfının kurulması söz konusu değildi.⁵

Yahudilerin feodal bağlılıkları ve ülkenin genel anlamda geri kalmışlığı, geniş çapta politik ve ekonomik bir örgütlenmenin gelişmesine engel olmuştur. Macar Yahudilerinin yalnızca yüzde 15'i 500'den az kişiden oluşan örgütlenmiş Yahudi cemaatlerinin içinde yaşıyordu. Pressburg, Obuda ve Eisenstadt'daki üç cemaat nispeten varlıklıydı; ancak onların zenginliği Berlin'in zenginliğiyle karşılaştırılmaz durumdaydı. Zengin ve eğitilmiş Yahudilerin yetersizliği dahası zengin olanların da Macaristan'ı terk edip Viyana'ya gitme eğilimde olması Macaristan'ı, Berlin'de olduğu gibi reform ideolojisinin taşıyıcısı olan -zenginler ve onların desteklediği entelektüeller- kişilerden mahrum bırakmıştır. Bu durumda Macaristan, bir

⁴ Steven Lowenstein, "Joseph Ben-David's Hungary and Moses Mendelssohn's Berlin", *Jewish History*, 11, (1997): 125.

⁵ Joseph Ben-David, "The Beginnings of Modern Jewish Society in Hungary in the First Half of the Nineteenth Century", *Jewish History*, 11, (1997): 63.

çekim merkezi olmak bir yana, kendi topraklarında yetişmiş önemli değerleri de (Şair ve Yazar Shlomo Löwisohn ile Yazar ve Eleştirmen Moritz Gottlieb Saphir gibi) Berlin başta olmak üzere diğer cemaatlere kaptırmıştır.⁶ Genel anlamda Macaristan'daki küçük ve izole Yahudi cemaatlerinde güçlü bir cemaat dayanışması ve bilincinin oluştuğu, dini yaşamda geleneksel yapının korunarak ritüellere bağlılığın büyük oranda devam ettiği ve doğal olarak Hatam Sofer⁷ gibi geleneğin önemli isimlerinin bu bölgede hâkim olduğu görülmektedir.

Macaristan Yahudilerinin genel durumunda uzun süre bir değişiklik görülmemekle birlikte, 19. yüzyılın başlarından itibaren hissedilmeye başlayan ve 1848 ihtilali sonrası daha da netleşen bir reform eğilimi göze çarpmaktadır. Bu eğilimin ortaya çıkışında, bu tecrübeyi daha evvel yaşayan Viyana şehrinin arabuluculuğu etkili olmuş ve Viyana, Almanya ile direkt olarak ekonomik ve kültürel bir bağlantısı olmayan Macaristan'a Alman dini reform düşüncesinin taşınması noktasında hizmet etmiştir.

Viyana'daki Yahudiler o dönem Berlin, Hamburg, Leipzig gibi Yahudi reform hareketinin güçlendiği şehirlerle gerek ticari gerekse kültürel ilişki içinde olmuş ve buradaki gelişmeleri yakından takip edebilmiştir. Bu durum Viyana'daki Yahudi cemaat liderlerinden bazılarının dini reform hareketiyle yakından ilgilenmesine fırsat vermiş ve burada reformun güçlenmesini sağlamıştır. Örneğin Viyanalı cemaat lideri ve zengin bir tüccar olan Michael Lazar Biedermann (1769-1843) Berlin'de ve Leipzig fuarlarında karşılaştığı reform düşüncesini benimsemiş ve kendi memleketinde bir reform mabedi kurulması gibi reformların hayata geçirilmesi için mücadele etmiştir. Elieser Liebermann ve Isaac Noah Mannheimer gibi isimler de Viyana'da reformun güçlenmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu kişiler Avusturya yönetimine başvurarak Berlin ve Hamburg'daki din kardeşleriyle aynı gereklilikler neticesinde dini reformlara gidilmesi talebinde bulunmuşlar; ancak daha ılımlı bir yaklaşım benimsemişlerdir. Neticede Viyana'da 1826 yılında ibadet dili olarak Yiddiş yerine Almanca'yı kullanan ve ibadetlere koronun eşlik ettiği bir reform mabedi (*Stadttempel*) kurulmuştur. Viyana'da görülen bu değişiklikler Macaristan'ı etkilemeye başlamış ve Viyana'nın ılımlı reform modelini benimsemesini kolaylaştırmıştır. Kısa sürede Pest, Arad, Prossnitz,

⁶ Michael Silber, "The Historical Experience of German Jewry and Its Impact on Haskalah and Reform in Hungary", *Toward Modernity : The European Jewish Model*, (ed.) Jacob Katz, (New Brunswick ve Oxford: Transaction Books, 1987), s. 108.

⁷ Bratislavalı rabbi Moses Schreiber, namı diğer Hatam Sofer (1762-1839), Macaristan'da Neolog Yahudiliğine karşı Ortodoks Yahudiliğin savunuculuğunu yapmıştır. "Tora dışındaki yeni olan her şey yasaktır" ifadesiyle Sofer, her tür reform çabasına ve Talmud'un ilahi kökenini sarsmaya çalışan herkese karşı şiddetli mücadele yürütmüştür. Bkz. Michael Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi*, (çev.: Sevinç Altınçekiç, İstanbul: Alfa Yay., 2011), s. 192.

Prag, Lemberg hatta Pressburg da bile dini reform adına önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır.⁸

Özellikle Pest Yahudi cemaati, dini reform konusundaki çabalarıyla Macaristan reform hareketinin merkezi haline gelmiştir.⁹ Pest'in baş rabbisi Israel Wahrman (1755–1826) Viyana modelini izleyerek kendi cemaatini örgütlemeye çalışmıştır. Wahrman Pest'teki muhafazakar grubun karşı çıkışına rağmen modern bir Yahudi okulu kurmak için mücadele vermiş ve nihayet 1814 yılında bu projesini gerçekleştirebilmiştir. Aynı zamanda Pest cemaatinin önemli isimlerinden Gabriel (Gabor) Ullmann da Hamburg ve Viyana'daki reform mabetlerinden etkilenerek 1830 yılında Ortodoks çevrelerin tüm itirazına rağmen ibadet dili olarak Almanca'yı kullanan ve koruya sahip olan Cultus Temple (Choir Temple) adında bir reform mabedini kurmayı başarmıştır. 1836'da Löw Schwab (1794–1857) Pest'in baş rabbisi olunca mabetteki ibadet reformları konusunda daha ılımlı bir düzenlemeye gitmiştir.¹⁰

Macaristan'ın rabbilerden ve tüccarlardan oluşan reformcu sınıfının Batı Almanya'daki reformcularla kıyaslandığında oldukça eğitimsiz ve sayıca az; ancak dini reformları takip etme ve uygulama noktasında oldukça istekli olduğu görülmektedir. Ancak bölgedeki güçlü Ortodoks varlığı zaman zaman reformculara istedikleri reformları uygulama noktasında baskı yapmış, bu da Macar reform hareketinin (Neolog Yahudilik) reformlar karşısında daha temkinli davranmasına ve kendi koşullarına uygun bir tarz benimsemesine neden olmuştur. Bu durumun örneklerini en güzel şekilde hareketin en önemli isimlerinden Leopold Löw (1811–1875) ve Aaron Chroin'in (1766–1844) reform serüveninde görmek mümkündür. Örneğin Löw ibadetlerde başın açık olmasını ve duaların Macarca yapılmasını uygun bulurken orgun duaya eşlik etmesi konusunda çekimser kalmış ve bu gibi reformlarda öncelikle konservatif (muhafazakâr) hareketin lideri Zacharias Frankel'e (1801–1875) danışmayı tercih etmiştir.¹¹ Diğer yandan Chorin de 1818'de Hamburg'da kurulan reform mabedini, yerel dilde duayı ve orgun

⁸ Silber, s. 117–123.

⁹ Bonaventura Mayer, *Die Juden Unserer Zeit* (Regensburg: 1842) eserinde Pest'e yaptığı seyahat sonucunda buradaki Yahudilerin çoğunun Şabat yasakları ve kaşer kuralları konusunda dikkatli olmadıklarını belirtmiştir. Bkz. Silber, s.134.

¹⁰ *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History*,(ed.), Kinga Frojimovics,Géza Komoróczy, Viktoria Pusztai, Andrea Strbik, (Budapeşte: Central European University Press, 1999), s. 106, 258, 76.

¹¹ Löw, Z. Frankel'in Yahudi yasası ve vahye dayanarak doğrusal olarak ilerleyen geleneksel Yahudilik ile Yahudi yaşamındaki modern değişimlere yanıt veren pozitif tarihsel Yahudilik anlayışından etkilenmiştir. Hatta Löw 'ün reform konusundaki bu ılımlı tavrı isminin Dresden'de Frankel tarafından toplanması planlanan *Theologen Versammlungen* davetli listesinde yer almasına neden olmuştur. Sadece Löw değil diğer Neolog Yahudiler üzerinde de Frankel'in muhafazakâr hareketi etkili olmuştur. 1854'te Frankel'in Breslau'da açtığı ilk modern ilahiyat fakültesi mezunları neredeyse 20 yıl boyunca Macar reformcuları üzerinde etkili olmuş ve bu okul 1877 Budapeşte Neolog ilahiyat fakültesine de örneklik teşkil etmiştir. Bkz.; Silber, s. 125-126

duaya eşlik ettiği sinagog reformlarını savunduğu *Kin'at ha-Emet* (Dessau, 1818) eserini Ortodoks rabbilerin eleştirileri ve arkadaşı Rabbi Muenz'in ricası üzerine geri çekmiş ve sözlerinin geçersiz olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu durum kısa sürmüş ve Aaron Chorin birkaç yıl sonra Ortodoksları daha da kızdıracak açıklamalarda bulunmuş ve radikal reformlara yönelmiştir.¹² Özellikle 1840'lardan itibaren Macaristan dışından bazı reformcuların bölgeyi ziyaret etmesi ve bölgedeki reformcuların da Alman reform konferanslarına¹³ katılmasıyla birlikte Löw ve Chorin'in önderliğinde Macar Neolog hareket üzerindeki Alman etkisi iyice artmıştır.

Neolog hareketin önemli bir ismi olan Leopold Löw, 1840'dan itibaren Nagykanizsa cemaatinde hizmet veren reformcu bir rabbiydi. Bir yandan Breslau ve Leipzig'de toplanan reform konferanslarıyla Alman reformunu takip eden Löw, diğer yandan da yayın ve faaliyetleriyle ülkesindeki reform hareketinin gidişatını belirlemeye çalışmıştır. Löw'ün 1858-67 yılları arasında editörlüğünü yaptığı *Ben Chananja* dergisi Yahudiliğin gelişimine vurgu yapan yazılarıyla Neolog hareketin önemli bir yayın organı haline gelmiştir. Ayrıca Löw yazılarıyla olduğu kadar 1868-69 Genel Yahudi Kongresine katılarak da Yahudi reformunu savunan önemli isimlerdendir. Berlin reform hareketinin: "Yahudiler bir ulus değil, dini bir cemaattir" şeklindeki görüşünü destekleyen ve Macaristan'daki Yahudilerin Macar ulusunun bir parçası olduğunu savunan Löw, aynı zamanda ibadet alanındaki pek çok reformu da gerekli görmüştür.¹⁴ Şabat yasaklarının yumuşatılması konusunda Chorin'e destek veren Löw, Yahudiliğin aslına aykırı bulmadığı bu gibi reformları dini metinlerle de destekleme yoluna gitmiştir. Örneğin Berlin reform cemaatinin başı açık şekilde ibadet yapılmasına yönelik reformu konusunda Löw, Talmud'dan hareketle, Yahudiliğin aslında bulunmayan bu âdetin Yahudilere başka halklardan geldiğini belirtmiş ve Talmud'da geçen pek çok örnekle başı açık dua etmenin dinen bir sakıncası olmadığını ifade etmiştir.¹⁵

Löw'ün reformlarını büyük oranda desteklediği Aaron Chorin, Neolog Yahudilik denildiğinde akla gelen ilk isimdir. Moravya doğumlu Chorin, yeşivada eğitim görmüş ve dini konudaki bilgisini büyük oranda Prag rabbisi Ezeziel Landau'nun yanında edinmişti. 1789 yılında Arad cemaatinde rabbi olarak görevlendirilen Chorin, yazdığı eserlerle kısa

¹² Raphael Patai, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology*, (Detroit: Wayne State University Press, 1996), s. 240-241.

¹³ Reform konferansları yahut Rabbinikal konferanslar, Yahudilerin bir araya gelerek Şabat yasakları, yeme-içme, giyinme kuralları, evlilik-boşanma uygulamaları, yerel dilde ibadet gibi Yahudilerin dini ve toplumsal yaşamlarına yönelik değişikliklerin görüşüldüğü toplantılardır. Brunswick (1844), Frankfurt (1845) ve Breslau (1846) bu konferansların en meşhurlarındandır. Bkz. David Philipson, "The Rabbinical Conferences, 1844-6", *The Jewish Quarterly Review*, 17, (1905): 658.

¹⁴ Alexander Scheiber, "Loew Leopold", *Encyclopaedia Judaica (E.J.)*, (ed.) Fred Skolnik, (2.bs., Jerusalem: Keter Publishing House Ltd, 2007), c. XIII, s. 163-164.

¹⁵ W. Gunther Plaut, *The Rise of Reform Judaism : A Sourcebook of its European Origins*, (New York: World Union for Progressive Judaism Ltd., 1969), s. 178-180.

sürede reformcu kişiliğini ortaya koymuş ve Ortodoks çevrelerin eleştirilerine maruz kalmıştır. İlk olarak 1798’de rabbilerin mersin balığının tüketilmesi konusundaki tartışmalara açıklık getirmek üzere *Imre No’am* (Hoş Sözler) isimli çalışmasını kaleme almış ve burada Halakha kurallarına dayanarak bu balığın tüketilmesinin dinen caiz olduğunu savunmuştur. Bu çıkışıyla Chorin, hocası Ezekiel Landau da kendisiyle aynı fikirde olmasına rağmen, Paks rabbisi Isaac Krieszhaber ve Moravya baş rabbisi Mordecai Benet’in tepkisiyle karşılaşmış ve bu kişiler Arad cemaatine Chorin’in eserlerini yasaklamaları için baskı yapmışlardır. Buna karşılık Chorin 1799’da *Siryon Kaskasim* (Kalkan Zırhı) ve 1803’de *Emek ha Şave* (Düzlük Vadisi) eserlerini yazmaktan geri durmamıştır. Bunun neticesinde Chorin kitaplarının zararlı olduğu iddiasıyla 1805’te Obuda’da bir *bet din*-dini mahkeme karşısında yargılanmış ve kitaplarının yakılmasına karar verilmiştir; ancak Chorin’in yerel yönetime başvurmasıyla dini mahkemenin bu kararı geçersiz hale gelmiştir.¹⁶

Bu olaylar sonucunda Chorin açıkça reformcu olduğunu belirtmiş ve Hamburg reform mabedi ve sinagog reformlarıyla ilgili gelişmeler hakkındaki görüşlerini belirten eserler kaleme almıştır. Bunlardan ilki, kısa bir süre sonra yazdığına pişman olduğu, Yahudiliğe sonradan eklendiğini belirttiği dua ve ibadet şekillerinden vazgeçilmesi gerektiğini belirttiği *Kin’at Ha-emet* (Hakikat İçin Gayret) eseridir.¹⁷ 1821 yılında Baden yönetimi ve Karlsruhe Yahudi cemaatinin rabbilerin görevleri ve reformlar konusunda Chorin’den görüş istemesi üzerine Chorin 1826’da *Iggeret Elasa’f*, 1828’de *Avak Sofer*’i (Bir Yazarın Tozu), 1831’de *Tsir Ne’eman*’ı ve 1839’da *Yeled Zekunim*’i (Eski Çağın Çocuğu) kaleme almıştır.¹⁸ Chorin son zamanlarında ise 1844’te Almanya Brunswick’te yapılan reform konferansına ve görüşülen konulara dair yazılar kaleme almıştır. Konuyla ilgili bir yazısı ölümünden hemen sonra 1844 Ağustosunda Paks’da toplanan rabbinikal konferansta reformların gerekliliği konusunda “The Rationale of Reform” başlığıyla okunmuştur:

Uzun zamandan beri, şimdi benim din kardeşlerimin kederli durumunu pişmanlıkla fark etmiş durumdayım. Onların bir kısmı boş hurafelere teslim olurken, diğer bir kısmı da inançsızlığa teslim olmuştur. Bir yandan ikiyüzlü dindarlardan oluşan zararlı bir kitle –ki bunlar Hasidiler- git gide yayılıp taraftar kazanırken diğer yandan da bir grup tüm dini zorunluluklardan kaçınıp, yalnızca duyularla algılanan şeylerin doğru olduğunu ifade etmektedir. Geçtiğimiz yıl boyunca çok saygıdeğer aile reislerinden yaklaşık 300 kişinin katıldığı ve ibadet şekillerini çağın ruhuyla, asalet duygusuyla ve Yahudiliğin esaslarıyla uyum sağlamasına karar veren çok şerefli bir toplantının Almanya’da yapıldığını bildiren bir mektubu, Kutsal Kitap ve Talmud’a göre değerlendirdim. Talmud öğretisinin bunlara izin verip

¹⁶ Patai, s. 240–241.

¹⁷ Plaut, s. 256.

¹⁸ Jerucham Tolkes, “Chorin Aaron”, *E.J.*, (ed.) Fred Skolnik, (2.bs., Jerusalem: Keter Publishing House Ltd, 2007), c. IV, s. 667–668.

vermediğini araştırdım. Saf haline döndürmek için ibadete eklenen şeylerden onu arındırmak, ibadeti kalbinde hissedebilmek için kişinin duasını ülkesindeki anlaşılır dilde yapması ve ibadetlere düzen vermek adına orgun ona eşlik etmesi şeklindeki değişikliklere “âdetler Tora’nın gücüdür” anlayışıyla izin verilmemiştir. Ancak ben, ona eklenen şeylerden ibadeti özgür kılmak için bu tür reformlara-anlaşılabilir dilde ibadet yapma ve orgun eşlik etmesi gibi- sadece izin verilmesini değil mecbur kılınmasını ifade ediyorum.¹⁹

Chorin açıkça Yahudiliğin özünün bu değişikliklere imkân verdiğini, zamanın şartlarına uyum sağlamadığı belirtilen hususların zaten Yahudiliğin aslından olmayan eklentiler olduğunu belirtmiştir. Bu bakış açısıyla Chorin; *Şabat*’ta okuma-yazma, tren yolculuğu yapma, ibadeti başı açık icra etme, Kadını sinagog ibadetine dahil etme, *Pesah*’ta *matza* yeme mecburiyetine son verme, *Yom Kipur* akşamı okunan *Kal Nidre* duası yerine Mezmurlardan bir bölüm okuma, yedi günlük yas dönemini kısaltma gibi Yahudiliğin esasına aykırı olmadığını belirttiği değişiklikleri savunmuştur. Bu reformlar Chorin’in Ortodoks çevrelerce aşağılayıcı şekilde *Aher* olarak bahsedilmesine neden olmuştur ki bu ifade dinden döndükten sonra Elisha b. Avuyah için kullanılmıştır. Ancak bir bütün olarak bakıldığında Chorin’in reformlarının çok aşırı bir çizgide olmadığı görülmektedir. Bazı dini kuralları yumuşatmaya çalışmasına rağmen bunu dini temeli reddederek değil aksine ona dayanarak yapmış olması sebebiyle Chorin’in, *Şabat*’ı Pazar gününe alacak kadar ileri giden reformculardan farklı olduğu söylenebilir.²⁰

1844’den itibaren Pressburg, Pest, Paks, Nagybecskerek, Nagyvarad ve Arad gibi cemaatler içinde bölünmeler meydana gelmiş ve reformcu Yahudiler ayrı bir cemaat oluşturmaya çalışmıştır. Ancak 1848 ihtilali sonrası reformcu olarak bilinen Arad cemaati, tüm cemaatleri belirlediği şu maddelerin altını imzalamaya davet etmiştir:

1. Dinlenme günü olarak *Şabat* Pazar’a alınmalıdır; böylece Yahudiler diğer inançlardan vatandaşlarla uyum içinde olabilir.
2. Şimdiye kadar Yahudilerin sosyal ilişkilerini engelleyici etkisi olan, oldukça amaçsız yeme-içme kuralları iptal edilmelidir.
3. Farklı ve net olmayan tarihler, diğer mezheplerle birlikte Yahudi tatillerini kutlamayı imkânsız hale getirmektedir. Yalnızca hatırlatıcı tören karakterinde olanlar mümkün olduğunca kısaltılmalı ve sözde yarım tatiller ve oruç günleri(*Yom Kipur* hariç) kaldırılmalıdır.
4. Kutsal ibadetler kısaltılmalı ve uygun dualar ile ağızdan çıkan şey akıl tarafından anlaşılmalı, ibadetler yaşayan dilden oluşturulmuş dualarla yapılmalı, sembolik kıyafetlerle ve baş kapatılarak değil.
5. Sünnet, Musa yasasının temel ilkeleri arasında sayılmadığı için ve ayrıca insan onuru ve duygusuyla uyumlu olmadığı için, Yahudiliğe girme

¹⁹ Plaut, s. 32–34.

²⁰ Tolkes, s. 667–668.

konusunda onun uygulanmamasının bir engel teşkil etmediği ifade edilmelidir.

6. Kutsal Kitap'ta temel dini ilke olarak yalnızca 10 emrin verildiği ve bunun da Tanrı'dan Musa'ya vahiy yoluyla aktarılan bir zorunluluk olması sebebiyle, bunun varlığı diğer emirleri, dini seremonileri, Talmud'u ve diğer adetleri geçersiz kılmaktadır.²¹

Arad ve Pest cemaatlerindeki reformcu Yahudiler bir topluluk kurma konusunda kendilerine rehberlik etmesi adına Alman reformunun önemli isimlerinden Samuel Holdheim'e başvurmuş o da Pest cemaatine Ignaz Einhorn'u (1825-1875) göndermiştir. Einhorn tarafından 1848'de kurulan Pest reform topluluğu (*Pest Reformgenossenschaft*); sünnet uygulamasına son vermesi, *Şabat*'ın Pazar gününe alınması, karışık evliliklere izin vermesi ve *kipa* ile *şofar*'ın Yahudi yaşamından çıkarılması gibi radikal reformları benimseyerek Arad reform cemaatinin izinden gitmiş ve kendini Pest'in daha muhafazakâr kısmından ayırmıştır.²² Pest ve Arad gibi reforma yakın duran cemaatlerin ayrı ibadethane, okul, birlik kurma gibi örgütlenme talepleri zaman zaman cemaatler arasında çatışma meydana getirmiştir. Macaristan yönetimi 1851 yılında genel bir Yahudi kongresi düzenleyerek Yahudi cemaatlerinin bu iç meselelerine çözüm bulmaya çalışmıştır. Buda'da toplanan kongrede hem Ortodoks hem de reform cemaat liderlerinin görüşleri dinlenmiş ve netice olarak reformcuların faaliyetlerini durdurma kararı vermiştir. Buna göre cemaat içerisinde özel bir topluluk yahut birlik oluşturmak ve ortak dualarda birleşmek yerine genel ibadet tarzından ve tipik mabed dualarından ayrılmak kınanmıştır. 1852 yılında son bulan ve kararları Viyana'daki yönetim tarafından onaylanan bu kongre ile Macaristan'daki reformcuların diğer gruplardan kendilerini ayırarak reform çatısı altında örgütlenmesi resmi anlamda engellemiştir.²³

Ancak özellikle Pest reform cemaati önderliğinde Macar reform cemaatleri sinagog reformlarının uygulandığı büyük bir reform sinagogu inşa etme faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1859'da inşası tamamlanan ve Avrupa'nın en büyük sinagogu olan Dohany Sokağı sinagogu (Dohany Street Synagogue-Tütün sinagogu) yapısı ve ibadet tarzıyla Neolog Yahudiliğin sembolü haline gelmiştir. Bu reform sinagogunun faaliyetlerinden memnun olmayan Ortodoks rabbiler ise 1865 yılında Michalovce'de bir *bet din* oluşturarak sinagog yapısı ve ibadetine yönelik yasaklanması gereken 8 madde belirlemişlerdir. Yidiş dilinden farklı bir dilde ibadet yapılması, *Bima*'nın sinagogun merkezinde yer almaması, sinagogun kuleleri olması, dua okuyan kişinin cüppe giymesi, kadınların bulunduğu balkonların perde ile ana salondan ayrılmaması, sinagogda koro dinlenmesi, sinagoga koronun girmesi ve düğünlerin sinagog içinde yapılması gibi açıkça Dohany Neolog

²¹ Patai, s.247-248.

²² Eli Valley, *The Great Jewish Cities of Central and Eastern Europe*, (Oxford: Rowman-Littlefield Publishers, Inc., 2005), s. 446.

²³ Patai, s. 249.

sinagogunun belirleyici özelliklerini hedef alan Ortodoks rabbiler bu uygulamaların *herem* cezasını gerektirdiğini belirtmişlerdir.²⁴

1868'e gelindiğinde Macar yetkililer Yahudi cemaatlerin örgütlenmeleri ve kendi aralarındaki sorunları konuşmak üzere tekrar bir kongre toplamıştır. Macar kültür ve eğitim bakanı Baran J. Eötvös'ün yönetiminde 1868 Aralıkından 1869 Şubatına kadar devam eden kongrede, temsilcilerinin çoğu din adamı olmayan kişilerden oluşan ve başkanlığını Dr. Ignac Hirschler'in (1823-1891) yaptığı reformcu kanat özellikle kendi kurdukları reform mabetlerinde görevlendirmek üzere rabbinik ilahiyat fakültesi kurulması ve cemaat düzeninde *Şulhan Aruh* (Yosef Karo tarafından 16. yy.da toplanan Yahudi yaşamına ve ibadetlere dair kurallar bütünü) kurallarının geçerliliği konusunu tartışmaya açmıştır. Modern kültüre şüphe ile yaklaşan din adamlarından oluşan ve Esriel Hildesheimer'in (1820-1899) öncülük ettiği Ortodoks kanat ise okul ve cemaat örgütlenmesinde *Şulhan Aruh*'a bağlılığı ve geleneksel pratikleri korumayı savunmuştur. Ortodoks taraftan bazılarının toplantıyı terk etmesiyle çoğunluğu elde eden (126 Neolog 94 Ortodoks) reformcuların talepleri kongre tarafından onaylanmış ve böylece ayrı bir Yahudi okul yapısı oluşturulmasına ve rabbinik ilahiyat fakültesi kurulmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Neolog Yahudilik *Orszagos Rabbikepzo Intezet* isimli ilk ilahiyat fakültesini 1877 yılında Budapeşte'de kurmuştur. Bu kongrenin kararlarını uygulama konusunda çekimser kalan Ortodoks temsilciler 1869'da Pest'te toplanarak kendi örgütlenmeleri üzerinde konuşmuşlar ve 1871 yılında Budapeşte'de "Macaristan'ın özerk Ortodoks Yahudi cemaatinin merkezi bürosu-MAOIH"nu kurmuşlardır. Macar yönetimi Ortodoksların bu örgütünün yasal olarak tanımış ve onların faaliyetlerine izin vermiştir.²⁵ Bu Ortodoks örgüt 1912-13 yılları arasında çok fazla eleştirdiği Neolog sinagog Dohany'e karşı bir Ortodoks sinagogu olan Kazinczy Sokağı sinagogunu (Kazinczy Street Synagogue) kurmuştur. Ayrıca Macar yönetiminin resmi olarak kabul ettiği bu iki grubun dışında kalmak isteyen bir başka Yahudi cemaati de yetkililere başvurarak 1868 kongresi öncesindeki statülerini sürdürmek ve önceki pratiklere bağlı kalmak istediklerini bildirmişler ve Status Quo Ante (statüko cemaatleri) isimli üçüncü bir grubu meydana getirmişlerdir. Böylece 1871 yılında Macar yönetiminin resmi anlamda kabul ettiği üç Yahudi dini grubu bulunmaktadır: Ortodoks, Neolog ve Status Quo Ante (ılımlı geleneksel olarak tanımlanabilecek bir harekettir).²⁶ Holokost'a kadar bu üç grup arasındaki ayırım (özellikle Neolog-Ortodoks ayırımı) Macar Yahudiliğinin

²⁴ Valley, s. 465-466.

²⁵ Zahava Szász Stessel, *Wine and Thorns in Tokay Valley: Jewish Life in Hungary : the History of Abaujszanto*, (Massachusetts: Associated University Presses, Inc.,1995), s. 65-67.

²⁶ Baruc Yaron, "Neology", *E.J.*, (ed.) Fred Skolnik, (2.bs., Jerusalem: Keter Publishing House Ltd, 2007), c.XV, s. 73; Howard Lupovitch, *Jews and Judaism in World History*, (u.s.a.: Taylor & Francis- Routledge, 2010), s. 163.

karakterini oluşturmasına rağmen, bu üçü arasındaki ekonomik, sosyal ve ailesel ilişkilerin o kadar sert olmadığı görülmektedir.

Özellikle birinci dünya savaşından sonra bu gruplar arasındaki farklılıklar azalmaya başlamış, Neolog hareket daha da ılımlı hale gelerek Macaristan Yahudilerinin çoğunun tâbi olduğu bir hareket haline gelmiştir. Örneğin Neolog sinagoglarında org çalınırken, kadın ve erkeğin ayrı oturması şeklindeki geleneksel uygulama devam etmiştir.²⁷ Günümüzde Macar Yahudileri arasında hâkim olan hareket Neolog harekettir ve onu Ortodoks hareket izlemektedir. 14'ü Budapeşte'de olmak üzere Macaristan'da 42 Neolog sinagog vardır ve bu sinagoglardaki ibadet Ortodokslarınkinden çok da farklı değildir.²⁸

Sonuç ve Değerlendirme

Macaristan'daki Neolog hareket Almanya merkezli Yahudi reform hareketinin etkisiyle tarih sahnesine çıkmasına rağmen bire bir onu takip etmekten çok kendi şartları içinde farklı bir süreç geçirmiştir. Alman reformunun ideolojisiyle beslenen Neolog hareket Macaristan'ın ekonomik ve politik koşulları gereği farklı bir reform anlayışı geliştirmiştir.²⁹ Politik anlamda Almanya'daki Yahudilerin sahip olduğu haklardan yararlanamayan Macar Yahudileri, 1848 ihtilali sonrasında da Alman Yahudileri kadar özgür olamamışlardır. Macar Yahudilerinin sayısı ve toplumsal durumu yasal haklar için mücadele etmeye ve Alman reformcularında olduğu gibi dini reformlarla yasal talepleri bir arada yürütmeye imkân vermemiştir.³⁰ Macar Yahudileri kendilerini sınırlandıran kurallardan ancak Avusturya-Macaristan ikili monarşisinin kurulduğu 1867'de kurtulabilmiş ve bu tarihten itibaren Yahudilerin din ve eğitim konusundaki talepleri dikkate alınmıştır. Bu nedenle 1867 öncesinde Macaristan'da resmi anlamda örgütlü bir reform hareketi oluşmamıştır.

Diğer yandan ekonomik anlamda da sınırlandırılmış olan Macar Yahudileri güçlü ticari bağlantılardan ve iletişim ağından mahrum durumdaydı. Bu anlamda Almanya'da seküler eğitimin ekonomik ve sosyal avantajları bu bölgede pek bir anlam ifade etmemekteydi. Almanya'da yönetim yeşivaları (yüksek dini eğitim kurumu) kapatma ve rabbilerin eğitimi için seküler eğitimi zorunlu kılma konusunda oldukça etkindi. Bu durumda Yahudi gençler de yeşiva yerine kendilerine bir meslek kazandıracak olan seküler okullara gitme eğilimindeydi. Macaristan da ise yönetimin seküler eğitim konusunda yoğun bir baskı uygulamadığı ve yeşivaların eğitimdeki güçlü

²⁷ Robinson, s. 343.

²⁸ Hatta Budapeşte'deki sinagoglardan biri rabbinin ısrarla tüm rabbinik kuralları uygulaması sebebiyle ziyaretçilerinin hepsini kaybetmiştir. Andras Kovacs, Aletta Forras-Biro, "Jewish Life in Hungary", *JPR Report*, (2011): 16.

²⁹ Nathaniel Katzburg, "Hungary", *E.J.*, (ed.) Fred Skolnik, (2.bs., Jerusalem: Keter Publishing House Ltd, 2007), c. IX, s. 610.

³⁰ Miklós Konrád, "Jews and Politics in Hungary in the Dualist Era, 1867–1914", *East European Jewish Affairs*, 39, (2009): 168.

konumunu sürdürdüğü görülmektedir. Alman reform hareketin en açık hedeflerinden biri olan yeşivaların kapatılarak yerine modern Yahudi okulları kurulduğu sırada Macaristan'da yeşivalar daha da güçlenmiştir.³¹ Burada Rabbi Wolf Boskowitz (1740–1818), Rabbi Azriel Brill (1778–1853) ve Rabbi Moses Kunitzer (1774–1837) gibi reform yanlısı rabbilerin, seküler eğitim veren okulların kurulmasından ziyade klasik din eğitimi müfredatına edebiyat, felsefe ve bilimsel dersler ekleme yoluyla yeşivayı Neolog harekete hedef olmaktan kurtarmış oldukları anlaşılmaktadır.³²

Neolog Yahudilik zamanın gerektirdiği değişikliklere karşı durmanın mantıksızlığını kabul eden yönüyle reformcu, bu değişimleri kendi dini geleneği içerisinde temellendirmeye çalışmasıyla muhafazakâr bir hareket olarak görülmüştür. O, Alman reform hareketinin Talmud'un vahiy karakterini sorgulayan ve dini kuralları geçersiz kılan radikal tavrını tam anlamıyla benimsemek yerine, bu metinlere tarihsel olarak değer veren ve ılımlı reformlara sıcak bakan muhafazakâr harekete daha yakın durmuştur. Her ne kadar Pest gibi reformcu cemaatler, Alman reformunu andıran radikal reformları savunmuş olsalar da, bu reformlar yönetimin ve Ortodoks cemaatlerin girişimleriyle hayata geçirilememiş ve Macaristan'ın geneline ulaşma konusunda başarılı olamamıştır. Bu anlamda neredeyse tamamen sinagog reformuna odaklı olan Neolog Yahudilik, Alman reform hareketi gibi hızlı bir gelişme gösterememiş, zaman içerisinde reformlarını yumuşatarak daha küçük cemaatlerin de adapte olabileceği bir değişim süreci yaşamıştır.

Neolog hareket, Chorin ve Löw'ün ortaya koyduğu "ılımlı reform" diyebileceğimiz bir karaktere sahip olmuştur.³³ Chorin ve Löw'ün çizgisindeki Neolog hareket, reformların kaçınılmaz olduğunun farkına varmış; ancak bunu yeni bir Yahudilik oluşturmak amacıyla değil otantik Yahudiliği ortaya çıkartmak adına yapmıştır. Bu bağlamda Neolog hareketin izlediği yol; Yahudiliğin, zamanın şartlarına uygun olmadığı iddia edilen özelliklerinin, onun aslında olmayan eklentiler olduğunu ortaya çıkartıp, reddetmek olmuştur. Yani dini metinleri toptan inkâr etme yerine inceleme ve aslına dönme yöntemi benimsenmiştir.³⁴ Chorin ve Löw pek çok reform talebinde Tevrat ve Talmud'a başvurarak bu yöntemi en iyi şekilde uygulamışlardır. Bu hareketin çok fazla radikalleşerek kendini Ortodoks çizgiden ayırmasına engel olmuştur.

³¹ Lowenstein, s. 125–126.

³² Silber, s. 113–114.

³³ Howard Lupovitch, "Aron Chorin, Neolog and Reform of Judaism", *Frankel Institute Annual*, (Michigan: Michigan University Press, 2009), s. 37.

³⁴ Paul Mendes-Flohr, Jehuda Reinharz, *The Jew in the Modern World*, (New York: Oxford University Press, 1995), s. 187–188.

Kaynakça

- Ben-David, Joseph, "The Beginnings of Modern Jewish Society in Hungary in the First Half of the Nineteenth Century", *Jewish History*, 11, (1997): 57-97.
- Brenner, Michael, *Kısa Yahudi Tarihi*, çev.: Sevinç Altınçekiç, İstanbul: Alfa Yay., 2011.
- Jewish Budapest: Monuments, Rites, History*, (ed.), Kinga Frojimovics, Géza Komoróczy, Viktoria Pusztai, Andrea Strbik, Budapeşte: Central European University Press, 1999.
- Katzburg, Nathaniel, "Hungary", *Encyclopaedia Judaica (E.J.)*, (ed.), Fred Skolnik, 2.bs., Jerusalem: Keter Publishing House Ltd, 2007, c.IX, s. 608-612.
- Konrád, Miklós, "Jews and Politics in Hungary in the Dualist Era, 1867–1914", *East European Jewish Affairs*, 39, (2009): 167-186.
- Kovacs Andras ve Forras-Biro Aletta, "Jewish Life in Hungary", *JPR Report*, 2011.
- Lowenstein, Steven, "Joseph Ben-David's Hungary and Moses Mendelssohn's Berlin", *Jewish History*, 11, (1997): 125-129.
- Lupovitch, Howard, *Jews and Judaism in World History*, u.s.a: Taylor & Francis- Routledge, 2010.
- Lupovitch, Howard, "Aron Chorin, Neolog and Reform of Judaism", *Frankel Institute Annual*, Michigan: Michigan University Press, 2009.
- Mendes-Flohr Paul ve Reinhartz Jehuda, *The Jew in the Modern World*, New York: Oxford University Press, 1995.
- Patai, Raphael, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology*, Detroit: Wayne State University Press, 1996.
- Philipson, David, "The Rabbinical Conferences, 1844–6", *The Jewish Quarterly Review*, 17, (1905): 656-689.
- Plaut, W. Gunther, *The Rise of reform Judaism : a sourcebook of its European origins*, New York: World Union for Progressive Judaism, Ltd., 1969.
- Robinson, Ira, "Neolog Judaism", *The Cambridge Dictionary of Judaism and Jewish Culture*, (ed.), Judith R. Baskin, New York: Cambridge University Press, 2011.
- Rethelyi, Mari, "Hungarian Nationalism and the Origins of Neolog Judaism", *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 18, (2014): 67-82.

- Scheiber, Alexander, "Loew Leopold", *E.J.*, (ed.), Fred Skolnik, 2.bs., Jerusalem: Keter Publishing House Ltd, 2007, c.XIII, s. 163-164.
- Silber, Michael, "The Historical Experience of German Jewry and Its Impact on Haskalah and Reform in Hungary", *Toward Modernity: The European Jewish Model*, (ed.), Jacob Katz, New Brunswick ve Oxford: Transaction Books, 1987.
- Stessel Szász Zahava, *Wine and Thorns in Tokay Valley: Jewish Life in Hungary : the History of Abaujszanto*, Massachusetts: Associated University Presses, Inc., 1995.
- Tolkes, Jerucham, "Chorin Aaron", *E.J.*, (ed.), Fred Skolnik, 2.bs., Jerusalem: Keter Publishing House Ltd, 2007, c. IV, s. 667-668.
- Valley, Eli, *The Great Jewish Cities of Central and Eastern Europe*, Oxford: Rowman-Littlefield Publishers, Inc., 2005.
- Yaron, Baruc, "Neology", *E.J.*, (ed.), Fred Skolnik, 2.bs., Jerusalem: Keter Publishing House Ltd, 2007, c. XV, s. 73-74.

